

POJAM I VRSTE UMIŠLJAJA

1. Opšti pogled na vinost

Vinost, kao psihički odnos učinioca prema krivičnom delu kao rezultatu svoje radnje, je neophodna pretpostavka za krivičnu odgovornost i kažnjivost. Da bi kazna mogla biti primenjena prema učiniocu svršenog ili pokušanog dela, potrebno je da, pored prouzrokovane posledice odnosno voljno preduzete radnje u cilju prouzrokovanja iste, postoji i krivica u odnosu na ostvareno ili započeto a ne ostvareno prouzrokovanje. Drugim rečima, pored krivičnog dela, svršenog ili pokušanog, kao objektivnog čina, potrebno je da postoji i krivica kao subjektivni uslov da bi kazna mogla biti primenjena. Primena kazne nalazi svoj osnov, pa i svoju svrhu, u skrivljenosti dela, u krivici za njegovo prouzrokovanje slobodno preduzetom radnjom od strane čoveka. Slobodno preduzeta radnja može postojati samo u odsustvu prinude i neuračunljivosti, na osnovu voljnog opredeljenja. Otuda samo uračunljiv izvršilac, koji je slobodnim opredeljenjem preduzeo radnju i njome prouzrokovao ili pokušao da prouzrokuje društveno opasnu posledicu, može biti vin. a samo vin izvršilac jeste krivično odgovoran i može biti kažnjen.

Jasno je da vinost mora postojati u vreme preduzimanja radnje, odnosno u ono vreme kada je trebalo da se radnja preduzme, bez obzira na to kada je posledica nastala. Bitno je to da je posledica sagledana, tj. predviđena ili pretpostavljena kao moguća ili pak da se mogla pretpostaviti, a ne činjenica da li je nastala odmah pošto je radnja ostvarena ili nešto kasnije, posle protoka izvesnog vremena. Baš zato što vinost obuhvata ne samo radnju već i posledicu i uzročni odnos, dakle, krivično delo u celini, ona mora postojati pre preduzimanja radnje izvršenja ili bar u vreme preduzimanja delatnosti koje ulaze u sastav radnje izvršenja, a ne i posle njihovog okončanja.

Kad govorimo o vinosti kao psihičkom odnosu učinioca prema svom delu, mi taj odnos pratimo uglavnom kroz sadržaj svesti i voljni izraz njegovog stava. Sigurno je da se psihički odnos ne iscrpljuje kroz ova dva elementa. Psihička ličnost je veoma bogata i složena pa se i odnos te ličnosti, kako prema zbivanjima u spoljnom svetu tako i prema svojim sopstvenim aktima, odvija nevidljivo kroz jedan složen mehanizam. Preciznije rečeno, svest i volja nisu jedini elementi kroz koje se odražava stav ličnosti prema zbivanjima u spoljnom svetu. U određivanju, ili bolje rečeno, u formiranju i usmeravanju, tog

stava učestvuje čitav niz elemenata koji ulaze u sastav čovekove ličnosti. Međutim, prema saznanjima, koja mi posedujemo na ovom stupnju razvoja psihologije, u strukturi tih elemenata psihološke ličnosti, najvažniju ulogu imaju baš svest i volja u domenu ispoljavanja te ličnosti. Svi ostali elementi, kod normalnog čoveka i u normalnim uslovima života, imaju sporednu ulogu kako u pogledu formiranja tako i u pogledu ispoljavanja vinosti.

S obzirom na to da li su u momentu izvršenja dela kod učinoca dela bila zastupljena oba elementa, tj. i svest i volja u odnosu na posledicu kao društveno opasan i socijalno neprihvatljiv akt, ili samo jedan, tj. samo svest odnosno mogućnost svesti — postoje dva različita oblika ispoljavanja vinosti. Ta dva oblika su umišljaj i nehat. Vladajuće je mišljenje da izvan ovih oblika nema niti može biti krivice. Zbivanja izvan svere mogućnosti čovekovog saznanja u konkretnim okolnostima pripadaju sveri objektivne uzročnosti i zakonomerne slučajnosti. Takva zbivanja pripadaju slučaju (casus). Pošto ostaju izvan svere prostiranja vinosti kao svere spoznaje, ona nisu od interesa za krivično pravo.

Između umišljaja i nehata postoji bitna razlika. Umišljaj predstavlja voljni odnos, a nehat izlazi iz okvira voljnog dejstva i prostire se izvan njega. Nehat se kreće u sferi spoznaje, jer je odraz saznanja ili mogućeg saznanja nastanka posledice dela ali je izvan voljnog opredeljenja te ličnosti prema mogućoj posledici. Zbog tog nedostatka voljnog elementa, on nije čisto subjektivna kategorija. On sadrži u sebi, pored psihološke i socijalno-pravne elemente koji vode ka objektivizaciji odgovornosti. Njegovo postojanje je društvena nužnost, koja na žalost, sve više širi prostor njegove primene. Vinost, kao subjektivna kategorija nalazi svoj puni izraz kroz postojanje umišljaja. Stoga ćemo se zadržati na problemu pojma i pojavnih formi umišljaja kao najizrazitijeg oblika krivice u oblasti krivičnog prava.

2. Pojam umišljaja

Sama reč umišljaj označava osmišljenu radnju kojom se želi da postigne određeni rezultat. To je preduzimanje unapred predviđene, projektovane i osmišljene delatnosti. Predstava u svesti postoji pre fizičkog ostvarenja akta radnje. Fizički akt radnje se i preduzima pod dejstvom predstave. Istovremeno, to je i voljni akt kojim se hoće takođe predviđeni rezultat ili se, pak, odobrava njegovo prouzrokovanje. Uopšte uzev, sve čovekove delatnosti, osim malog broja izuzetaka, su svesne i voljne, tj. predviđene u svesti kao projekcije i usmerene na postizanje rezultata koji se žele ili na koje se pristaje. Na svakoj čovekovo radnji leži pečat njegove volje. Volja se preko radnje, kao ciljne delatnosti, proteže i na posledicu. Kao psihološka kategorija, volja je neodvojiva od svesti. Svaka voljna delatnost nužno predpostavlja njeno prethodno projektovanje i osmišljavanje uslova za njeno realizovanje kao i projektovanje i osmišljavanje rezultata koji će biti ostvareni njenim izvršenjem. Nemoguće je zamisliti umišljajnu delatnost a da ona nije prethodno projektovana i usmerena na posti-

zanje određenog rezultata i da ne postoji opredeljenost ličnosti prema tom rezultatu. Samo takva delatnost je umišljajna delatnost.

Umišljaj u krivičnompravnog smislu postoji kada je preduzeta radnja kojom je prouzrokovana predviđena društveno opasna posledica koja se kao takva htela ili želela ili se pak na njeno prouzrokovanje pristalo radi postizanja nekog drugog rezultata čiji je ona uzgredni ali nužni — istovremeni, prethodni ili naknadni proizvod.

Svest i volja kod umišljaja prostiru se na krivično delo u celini. To što mi često tražimo postojanje ovih elemenata u odnosu na posledicu, kao fizički akt krivičnog dela, ne predstavlja odstupanje, već potvrđivanje postojanja odnosa prema delu kao celini. Već smo rekli, da svest i volja nisu jedini, nego najznačajniji elementi izražavanja odnosa izvršioaca prema delu. Kad je reč o umišljaju treba reći da posebnu ulogu mogu imati osećanja i motivi.

Čovekova delatnost odvija se u sveri određenih emocija. Njegov odnos prema delu, kako prema radnji tako i prema posledici, proučen je emocionalnim stanjima koja, u većoj ili manjoj meri, utiču na taj odnos. Može se čak govoriti i o emocionalnom odnosu prema radnji i posledici krivičnog dela. Ponekad, emocije mogu postojati samo prema radnji ili pak samo prema posledici. Zbog stalne prisutnosti i snage uticaja emocija na preduzimanje ili usmeravanje radnji u pojedinim slučajevima kao i uticaja na samu volju, emocionalna strana ne može biti potpuno zanemarena.¹⁾ Ona nije element delata, jer će ona postojati bez obzira na postojanje i karakter emocija, ali emocionalni uticaj nije bez značaja na sveukupni čovekov odnos prema delu, a posebno na formiranje posebnih oblika umišljaja, o čemu će posebno biti reči. U uskoj vezi sa formiranjem umišljaja je i motiv. Može se slobodno tvrditi da nema niti može biti umišljajne delatnosti bez postojanja motiva. Motiv je osnova svake voljne ljudske radnje, a umišljaj je izrazito voljna radnja usmerena na postizanje određenog cilja. Taj akter koji izaziva radnju i usmerava je prema cilju je upravo motiv.²⁾

Pa ipak, bez obzira na uticaj ovih, i nekih drugih elemenata psihološke ličnosti (npr. namere, inteligencije, karaktera itd.), svest i volja ostaju odlučujući elementi za postojanje umišljaja bez obzira na njegov oblik ispoljavanja. Zato ćemo razmotriti njihov međusobni odnos i njihovu sadržinu. Bez voljnog odnosa prema posledici, kao što je već rečeno, nema pravog i potpunog psihološkog odnosa ličnosti, a voljni odnos može postojati samo na bazi saznanja, odnosno svesti o posledici. Danas je opšte prihvaćeno stanovište da bez postojanja oba ova elementa nema umišljaja. Međutim, treba reći, da je u krivičnompravnoj literaturi dugo postojao sukob između teorije svesti i teorije volje oko uloge elemenata u formiranju umišljaja. Ovaj sukob je proizašao iz nepoznavanja psihološke povezanosti između svesti i volje kao čovekovih sposobnosti. Predstavnici i jedne i druge teorije polazili su od metafizičke koncepcije o njihovoj samostalnosti i nezavisnosti, pa su zato i smatrali da je za postojanje umišljaja dovoljan

¹⁾ Kurs sovjetskog ugotovnog prava, Moskva, 1970, tom II, str. 288—290.

²⁾ Opširnije o tome dr Lj. Jovanović: Motiv i vinost, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu, 1972, str. 65-82.

samo jedan elemenat i to onaj koji oni zastupaju. Tako, po teoriji svesti, umišljaj postoji ako je izvršilac bio svestan svoje radnje i posledice koja će iz nje proizaći ili može proizaći, dok po teoriji volje umišljaj postoji samo tada ako se posledica koja se ostvaruje svojom radnjom hoće odnosno želi. Umišljaj bi, prema teoriji predstave (svesti) obuhvatio i one posledice koje su predviđene kao moguće. Drugim rečima, dosledno primenjivana ova teorija proširuje umišljaj na domen svesnog nehata. Suprotno ovoj, teorija volje ne prihvatajući nikakav pristanak, eliminiše eventualni umišljaj i tako sužava domen prostiranja umišljaja a proširuje nehat. Posmatrano sa kriminalno-političkog stanovišta, teorija predstave je konzervativnija od teorije volje u pogledu obima i oštine primene represije, ali je i ova druga neprihvatljiva zbog jednostranosti i nerealnosti. Sa naučnog stanovišta savremene psihologije, one su neodržive jer umišljaj ne može postojati samo na bazi predstave bez voljenog odnosa. Još manje može postojati samo na bazi volje jer ne može postojati nikakav odnos bez saznanja, odnosno ne može hteti i želeći nešto o čemu ne postoji nikakva predstava. Volja izvire iz saznanja, a oslanja se na osećajnu bazu, praćena motivacijom. Njena snaga je u tome da prema saznom i željenom upravi motivima usmerenu radnju na postizanje određenog rezultata, tj. posledice i da lomeći unutrašnje i spoljne prepreke dovede radnju do kraja i realizuje posledicu.

S obzirom da postojanje umišljaja zahteva postojanje i svesti i volje, to je neophodno da se sagleda obim njihovog prostiranja, da se ustanovi šta treba da obuhvati svest a na šta se odnosi volja. Može se reći, da postoji opšta saglasnost o tome da svest treba da obuhvati konkretnu pojavu bića krivičnog dela. To znači, da u svesti učinioca treba da postoji predstava o onim stvarnim obeležjima krivičnog dela koja su zakonom određena kao njegovi bitni konstitutivni elementi bez kojih ono kao takvo ne može postojati. Praktično posmatrano, učinilac dela mora da bude svestan činjenice, i to pre izvršenja ili u vreme izvršenja radnje, da će sa tom radnjom, sa određenim sredstvima i na određenom objektu, sigurno ili verovatno proizvesti određenu posledicu ili pak da je svestan da je može proizvesti. Prema tome, svest mora da obuhvati radnju, posledicu ili uzročni odnos.

Radnja mora biti predviđena u konkretnom vidu, tj. moraju biti predviđene sve neophodne delatnosti koje treba da budu izvršene, kojim redom i sa kojim sredstvima treba da se ostvare; zatim, na kom objektu, na kom mestu i u kom vremenu moraju biti izvedene predviđene delatnosti. I posledica mora biti predviđena u konkretnom obliku. Ona mora biti sagledana kao neizbežan, verovatan ili moguć rezultat radnje koja se preduzima ili se namerava preduzeti. Učinilac predviđa posledicu kao proizvod svoje radnje ako zna da će tom svojom radnjom izazvati jedan zakonomerni, prirodno nužni tok zbivanja, koji će se završiti njenim prouzrokoivanjem. Unapred projektovana kauzalna zbivanja koja čine uzročnu vezu između radnje i posledice, kao i unapred projektovana posledica, mogu se u nekim pojednostima i detaljima razlikovati od zbivanja koja su se realizovala, odnosno od ostvarene posledice. Za postojanje umišljaja nije potrebno da se događaj realizuje potpuno i do detalja onako kako ga je učinilac

zamislilo. Izvesna odstupanja su nužna. Ono što je potrebno to je: da je iz ostvarene voljne radnje proizašla ona posledica koja je predviđena kao neizbežna, verovatna ili moguća i da se realizovala približno onako kako je zamišljena, tj. eventualna odstupanja u nekim detaljima koji nisu bitni za postojanje tog dela. Naravno, ukoliko je neki detalj bitan za postojanje dela a nije obuhvaćen svešću onda nema umišljaja u odnosu na to delo.

Postavlja se pitanje: da li svest, pored stvarnih okolnosti dela, treba da obuhvati i takve elemente dela kao što su društvena opasnost, protivpravnost i određenost dela u zakonu. Drugim rečima, da li svest kod umišljaja treba da sadrži i društveni i pravni značaj dela ili pak to nije potrebno. Odmah da kažemo da je ovo jedno od najspornijih pitanja u oblasti problematike vinosti. Po psihološkoj koncepciji vinosti, za umišljaj nije potrebno postojanje svesti ni o jednom od ovih elemenata dela, ni o društvenoj opasnosti, ni o protivpravnosti, niti, pak, o određenosti dela u zakonu. Dovoljna je svest o stvarnim okolnostima dela i ništa više.³⁾ Prema normativnoj i psihološko-normativnoj koncepciji, za postojanje umišljaja potrebna je svest o protivpravnosti, odnosno o društvenoj opasnosti i protivpravnosti. To zbog toga što je to jedan, odnosno dva elementa dela. Govorili smo u jedini i množini zato što postoji razlika u shvatanju protivpravnosti i društvene opasnosti. Naime, po jednom shvatanju, postoji samo jedan element a ne dva. To je element protivpravnosti koji se može pojaviti u materijalnom i formalnom smislu. Društvena opasnost nije ništa drugo do materijalni izraz protivpravnosti. Sasvim je logično, da iz ovakvog shvatanja protivpravnosti nužno sledi i stav da svest mora da sadrži element protivpravnosti kod umišljaja. Po drugom shvatanju, društvena opasnost i protivpravnost su dva, usko povezana, ali samostalna elementa krivičnog dela. Ovo drugo stanovište je nešto raširenije, a po našem mišljenju i ispravnije.

Međutim, ni kod onih koji smatraju da su društvena opasnost i protivpravnost dva samostalna elementa, nema saglasnosti da li kod umišljaja treba da budu obuhvaćena svešću ili ne. Po nekima dovoljna je da bude sadržana samo društvena opasnost, dok po drugima, svest mora da sadrži oba elementa. U istorijskom razvoju nauke i teorije bilo je perioda kad je preovladavala čas jedna čas druga koncepcija, i to ne samo u različitim zemljama već i u jednoj te istoj zemlji.⁴⁾

Naše zakonodavstvo ne zahteva postojanje svesti o društvenom i pravnom značaju dela. Znači li to da umišljajni izvršilac krivičnog dela zaista i nema takvo saznanje o delu. Ne, nikako. To što zakonodavac ne traži postojanje svesti o društvenoj opasnosti, tj. asocijalnosti dela, ni svest o protivpravnosti, tj. o protivdužnog ponašanja, proizilazi iz činjenice da to nije posebno posebno utvrđivati. Postoji pretpostavka da svako uračunljivo lice poseduje svest o društveno štetnim i nedozvoljenim aktivnostima i da zato nije ni potrebno ove elemente unositi u umišljaj. Inače, ne može se ni zamisliti da bi umišljajni uči-

³⁾ N. Srzentić — dr A. Stajić: Krivično pravo FNRJ, Opšti deo, Beograd, 1961. str. 209. dr J. Tahović: Krivično pravo, Opšti deo, Beograd, 1961. str. 172—173.

⁴⁾ Kurs sovjetskoga ugovornog prava, Tom II, Moskva, 1970, str. 300.

nilac mogao biti bez predstave o društvenoj štetnosti ostvarene posledice, odnosno posledice koja se htela ostvariti. Po našem mišljenju, sama svest o stvarnim okolnostima dela nužno obuhvata i društveni karakter dela odnosno njegov socijalni značaj. To zbog toga što društveno opasan karakter dela manifestuje kroz posledicu o kojoj se uvek mora imati predstava. A učinilac kad predviđa posledicu, on predviđa kao realnu promenu na objektu napada i to u vidu njegovog uništenja, oštećenja ili mogućnosti da do toga dođe. A ako je svestan posledice kao realne promene, koja se sastoji u uništenju ili oštećenju nekog dobra, onda je on svestan i štetnosti takve posledice za društvo, njene socijalne neprihvatljivosti. To znači da je svestan i da mora biti svestan socijalnog značaja, odnosno društvenog karaktera dela, što znači društvene opasnosti dela. Svest o protivpravnosti, nedopuštenosti i zabranjenosti ne mora da postoji u smislu poznavanja pravnih normi kojima je protivno delo, niti njegovu zakonsku zabranjenost i kvalifikaciju. Svest o protivpravnosti pa i zabranjenosti sadržana je i iscrpljuje se kroz svest o štetnom karakteru dela, o njegovoj društvenoj opasnosti sadržanoj u posledici povrede ili ugrožavanja. Svest o protivpravnosti potrebna je samo u slučaju kada je predviđena kao posebno obeležje konkretnog krivičnog dela.

Svest učinioca dela o posledici i drugim stvarnim okolnostima može, po svojem intenzitetu, biti različita. Tako, učinilac može biti siguran u pogledu nastupanja posledice, može postojati svest o verovatnoći ili mogućnosti njenog nastupanja. Uopšte uzev, prema sadržini, punoći i jasnoći predstave, svest se može pojaviti u četiri stepena i to kao: sigurnost, izvesnost, verovatnoća i mogućnost prouzrokovanja posledice sa radnjom koja se preduzima ili koja se namerava preduzeti. Kod postojanja sigurnosti predstava o radnji, posledici i kauzalnom odnosu je potpuna, detaljna, čista i jasna, tj. svi elementi su osvetljeni i fiksirani. Posledica je vidljiva kao neizbežan rezultat radnje. Kod izvesnosti slika o događaju nije tako potpuna i čista. Ona ne sadrži neke detalje iz činjeničkog stanja u kauzalnom lancu pa stoga i nema one sigurnosti kao kod prvog stepna. To međutim, ne znači da postoji sumnja u pogledu nastanka posledice dela, već je manja sigurnost u neizbežnost. Zato je ona izvesna a ne neizbežna i neumitna. Kod verovatnoće kao trećeg stepena svesti neki elementi iz kauzalnog lanca nisu jasno osvetljeni tako da se naziru kao u izmaglici a sama posledica kao da je povučena iz fokusa malo u stranu. I upravo ta nejasnoća, ta zamagljenost u kauzalnom lancu isključuje sigurnost i izvesnost ali postoji jedna verovatnoća da će posledica nastati, da su detalji koji su dovoljno nevidljivi, snažni akteri u uzročnom lancu. Naime, pojedini delovi uzročnog lanca ostaju nevidljivi tako da se ne zna dali je lanac isprekidan ili ne i da li će posledica nastati ili ne.

Volja, kao najizrazitiji elemenat psihološkog odnosa ličnosti prema delu, sagledava se kroz nastalu posledicu. Postojanje volje u odnosu na posledicu ukazuje na postojanje nekog saglašavanja sa ostvarenjem krivičnog dela.⁵⁾ Razume se, da i voljni odnos, to

⁵⁾ N. Srzentić — dr A. Stajić, isto delo, str. 212.

saglašavanje učinioca sa delom takođe može biti različito po svom intenzitetu ispoljavanja, pre svega i stepenovanja. Po pravilu, izdvajaju se dva stepena izražavanja volje. Prvi stepen je htenje, a drugi pristajanje. Stvarno, međutim, postoje tri stepena. Naime, negira se ili zanemaruje željenje kao samostalni stepen volje. Smatra se da su htenje i željenje sinonimi ili pak da htenje sadrži u sebi željenje. To nije tačno. Ovo su dva posebna, po jačini različita stepena ispoljavanja volje. Htenje je imeprativni oblik ispoljavanja volje i sadrži u sebi isključivost u opredeljenju. Željenje kao imeprativni i isključivi oblik proizilazi iz namere i predstavlja koncentrisanu usmerenost prema cilju koji mora biti ostvaren. Kod željenja nema takve povezanosti sa namerom pa ni takve koncentrisanosti i usmerenosti volje. Najzad, treći stepen voljnog izraza je pristajanje, dopuštanje ili odobravanje posledice kao rezultata radnje koja se niti hoće niti želi. Po pravilu, do pristajanja u odnosu na nastalu posledicu dolazi zato što se hoće neki drugi rezultati, koji povlači nastanak i ove posledice, pa da bi se ostvario taj rezultat, obuhvaćen htenjem ili željenjem, pristaje se i na nastanak ove neželjene posledice.

3. VRSTE UMIŠLJAJA

Umišljaj se može pojaviti u više različitih formi. Neke od tih formi su gotovo opšte prihvaćene, neke postoje samo u zakonodavstvima pojedinih država ili se pojavljuju u izuzetnim slučajevima i imaju specifični karakter, dok izvestan broj ima samo istorijski značaj. Sve ove vrste umišljaja mogu se podeliti na dve grupe i to na opšte i posebne vrste, s obzirom na zajednički ili specifičan karakter zastupljenih elemenata. Tako, opšti karakter imaju direktni i eventualni umišljaj, jer sadrže elemente koji su takvi da čine osnovne karakteristike svake druge vrste umišljaja koji opet pored ovih poseduju neku specifičnost. Zbog postojanja tih specifičnosti, koje mogu i ne moraju imati posebno pravno dejstvo, svi ovi pojavnici oblici čine posebnu grupu umišljaja.

a) *Direktni i eventualni umišljaj.* Direktni umišljaj (dolus directus) postoji kad je učinilac bio svestan svoga dela i hteo njegovo izvršenje. Eventualni umišljaj (dolus eventualis) postoji onda kada je učinilac bio svestan svoga dela i pristao na njegovo izvršenje. Da li će postojati direktni ili eventualni umišljaj zavisi od toga koji je stepen svesti i koji stepen volje postojao kod učinioca u odnosu na celokupno krivično delo, a posebno u odnosu na posledicu kao rezultata radnje i to u momentu preduzimanja radnje.

Upoređenjem definicija direktnog i eventualnog umišljaja, uočljiva je razlika kod stepena voljnog odnosa, pri čemu je kod direktnog to htenje, a kod eventualnog pristajanje. Što se tiče svesti, tu kao da nema nikakve razlike. Naime, i za eventualni umišljaj se zahteva postojanje svesti u bilo kom stepenu, s tim da na voljnoj strani postoji pristajanje. Drugim rečima, polazi se od postavke da pristajanje na posledicu može postojati kod bilo kog stepena svesti i da se, pre-

ma tome, svest kod eventualnog umišljaja može pojaviti u svim na pred pomenutim stepenima. To nije sasvim tačno, jer su izvesne konstrukcije realno teško ostvarljive ili čak i nemoguće. Tako, ako je učini-lac svestan posledice tako da je sasvim siguran u njeno nastupanje, tj. da će ona neizostavno nastupiti, onda je teško zamisliti da on takvu posledicu neće i ne želi nego samo pristaje. Ako je on potpuno siguran u nastupanje posledice iz radnje koju preduzima ili namerava da preduzme pa radnju i izvede, onda on takvu posledicu i hoće ili želi, tako da tu postoji direktni umišljaj.

Direktni umišljaj, po pravilu, postoji onda kada dođe do spavanja svesti u obliku sigurnosti ili izvesnosti o nastupanju posledice sa voljom izraženom u vidu htenja ili željenja te posledice, a ne neke druge. Izuzetno, direktni umišljaj bi mogao postojati i onda kada postoji verovatnoća u pogledu nastupanja posledice ako se ta posledica hoće ili želi. Ovakvi slučajevi nisu mogući, ali su u praksi veoma retki, jer životno je pravilo da se hoće ili želi ono što se zna, što se dobro poznaje, da postoji neka sigurnost u poznato, sigurnost, koja isključuje u najvećem mogućem stepenu spoznaje, neočekivana iznenađenja. Logično je onda da se eventualni umišljaj može pojaviti onda kada se svest sastoji u verovatnoći ili mogućnosti nastupanja posledice iz radnje koja se preduzima ili namerava preduzeti i na čije se nastupanje pristaje. Sam pristanak, kao najslabiji vid saglašavanja, govori o činjenici da se preduzetom radnjom htela ostvariti neka druga posledica, neki drugi rezultat, a ne ta posledica koja je nuz proizvod one željene. Radnja je motivisana i ciljno usmerena na prouzrokovanje neke druge, društveno opasne ili pak društveno korisne radnje, ali se kao prateća pojava prouzrokuje i ova društveno opasna neželjena, ali predviđena kao verovatna i moguća posledica. Pristanak u odnosu na ovu prati htenje prve, ciljne posledice.

Razlika, dakle, između direktnog i eventualnog umišljaja ne sastoji se samo u ispoljavanju jačeg i slabijeg stepena volje, već i u postojanju različitih stepena svesti u odnosu na posledicu krivičnog dela. To što se i u teoriji i u praksi insistira i ukazuje na razliku u pogledu ispoljavanja volje a ne i na razliku u pogledu sadržaja svesti, proizilazi iz činjenice što se ta razlika jasnije vidi i lakše dokazuje u oblasti volje nego u oblasti svesti.

Polazeći od činjenice da je direktni umišljaj teža vrsta od eventualnog, jer sadrži krivicu u punijem izrazu kao psihološku i socijalno-etičku kategoriju, trebalo bi da zbog toga povlači i težu kaznu. Drugim rečima, društvena osuda, izražena kroz kaznu, treba da bude teža za krivično delo izvršeno sa direktnim od tog istog dela izvršenog sa eventualnim umišljajem. Međutim zakonodavstva ne predviđaju nikakvu razliku u kažnjavanju koja bi obavezivala sudove. Takav stav proizilazi iz činjenice što se smatra da se načelno ne bi mogao unapred i sa sigurnošću tvrditi da je društvena opasnost učinioca, pa i samog dela, veća samim tim što je ono izvršeno sa direktnim umišljajem. U nekim slučajevima baš postojanje eventualnog umišljaja može da ukazuje na karakter učinioca dela, na njegov nonšalantan i ne baš savestan odnos prema ljudskim i društvenim vrednostima. Uglavnom zbog toga zakonodavstva ne prihvataju načelnu razliku u kažnjavanju za ove dve

vrste umišljaja, određenu putem zakona, već prepuštaju sudovima da oni s obzirom na sve okolnosti odmere kaznu za izvršeno krivično delo uzimajući u obzir i stepen vinosti tj. da li je delo učinjeno sa umišljajem i sa kojom vrstom umišljaja, sa direktnim ili eventualnim, pri čemu prvi ima karakter otežavajuće okolnosti u odnosu na drugi. Ovo se jasno vidi u slučaju kada se za krivično delo traži postojanje umišljaja, što znači bilo direktnog ili eventualnog da bi kazna mogla biti izrečena. Jasno je da u takvom slučaju postojanje direktnog umišljaja može imati ulogu otežavajuće okolnosti.⁶⁾ Takvu mogućnost predviđa i naš Krivični zakonik u čl. 38. u sklopu ostalih otežavajućih okolnosti.

Najzad, treba reći da neka dela mogu biti izvršena samo sa direktnim a neka opet, koja se po pravilu vrše iz nehata, mogu biti učinjena sa eventualnim umišljajem ali ne i sa direktnim. Samo sa direktnim umišljajem se mogu izvršiti krivična dela gde zakon za postojanje dela traži znanje kao najviši stepen svesti u pogledu posledice dela i drugih stvarnih okolnosti. Isto tako, samo sa direktnim umišljajem mogu biti izvršena i ona krivična dela gde postoji namera bilo kao elemenat bića, bilo kao usmerenost na postizanje nekog daljeg cilja izvan neposredne posledice krivičnog dela. U slučajevima gde se za postojanje dela traži direktni umišljaj, postojanje eventualnog umišljaja znači da u konkretnom slučaju nema tog, ali može postojati neko drugo krivično delo. Na suprot tome, ako se kod krivičnih dela, koja se mogu izvršiti samo sa eventualnim umišljajem ili iz nehata, ustanovi postojanje direktnog umišljaja onda nije u pitanju to, već neko drugo, po kvalifikaciji teže krivično delo koje ima istu posledicu. Tako, ako bi se kod krivičnog dela nesavesnog lečenja bolesnika utvrdilo da u odnosu na posledicu smrti postoji prikriveni direktni umišljaj, onda i nema tog dela, jer je u pitanju krivično delo ubistva.

Između direktnog i eventualnog umišljaja može doći do idealnog stacaja, tj. da se ostvare oba u istom događaju, prouzrokovanog jedinom radnjom. To je slučaj kada se predviđa jedna posledica kao sigurna i izvesna a druga kao moguća, pri čemu se ova druga ne želi, ali zbog neodložnog ostvarenja prve pristaje i na prouzrokovanje ove. Ako se ostvare obe, a u izvesnim slučajevima i ako se ostvari samo druga a prva ostane u pokušaju, imaćemo slučaj oba umišljaja. Realni sticaj između direktnog i eventualnog umišljaja nema neki posebni značaj.

b) *Posebne vrste umišljaja.* U našoj krivično-pravnoj teoriji pod ovim nazivom podrazumevaju se sve vrste umišljaja osim direktnog i eventualnog, bez obzira na njihov značaj. Reč je o specifičnim vrstama umišljaja koje nemaju podjednaki značaj u savremenim krivičnim zakonodavstvima. Najveći broj od njih ima, kao što smo već rekli, samo istorijski značaj. Ali bez obzira na praktični značaj svi su oni od interesa za teoretsko proučavanje, jer govore o evoluciji ljudske misli u oblasti krivične odgovornosti, a pre svega, o njenom uprošćavanju i prilagođavanju shvatanjima i zahtevima savremenog života kao što su realnost i praktičnost.

⁶⁾ Dr J. Tahović, isto delo, str. 173.

Starija krivičnopravna teorija vršila je klasifikaciju svih vrsta umišljaja ili dolusa, kako su se tada nazivali, na dve grupe s obzirom na unutrašnji i spoljašni osnov formiranja pojedinih oblika. Prema unutrašnjem osnovu deoba umišljaja se vrši s obzirom na dužinu i dubinu razmišljanja učinioca o izvršenju dela, pre svega posledice, dok spoljašnji osnov odražava stepen svesti, odnosno jačinu saznanja o sigurnosti odnosno manjoj ili većoj mogućnosti nastanka posledice.⁷ Ovakva deoba umišljaja sobzirom na unutrašnji i spoljašnji osnov nije naučno opravdana. Stepem svesti o prouzrokovanju posledice nije nikakva spoljna strana, već proces koji se odvija takođe u psihološkoj ličnosti učinioca dela. I dužina razmišljanja i dubina misli kao i sigurnost o nastanku posledice su veoma značajni elementi za oblikovanje pojedinih vrsta umišljaja, ali svi ti elementi su samo delovi jedinstvenog procesa mišljenja, koji je psihološka kategorija i kao takva ne može biti spoljašnja. Ona se ispoljava ali nije spoljašnja. Zato i ne može biti reči o unutrašnjem i spoljašnjem osnovu za deobu umišljaja, već njihovu deobu možemo činiti s obzirom na dominaciju pojedinih elemenata koji karakterišu pojedine vrste umišljaja. Polazeći od tih specifičnih karakteristika izložićemo najvažnije vrste umišljaja i ukazati na njihov naučni i praktični značaj.

Na osnovu dužine i dubine razmišljanja o izvršenju dela, razlikuju se dve vrste umišljaja poznatih pod nazivima: dolus praemeditatus i dolus impetus, dok se sve ostale vrste razlikuju prema stepenu i obliku svesti o bitnim obeležjima dela, posebno o obeležjima i karakteristikama posledice. U našem daljem izlaganju pored predumišljaja i iznenadnog umišljaja razmotrićemo još i sledeće vrste: direktni i indirektni, alternativni i eventualni, prethodni i naknadni, generalni i specijalni umišljaj.

1) *Dolus praemeditatus* i *dolus impetis (repentinus)* ili predumišljaj i iznenadni umišljaj.

Dolus praemeditatus ili predumišljaj postoji onda kada je odluka o izvršenju krivičnog dela doneta promišljeno i hladnokrvno, u jednom većem ili manjem vremenskom intervalu pre nego što je preduzeta radnja izvršenja. Predumišljaj se karakteriše sledećim specifičnostima: promišljenošću, hladnokrvnošću i donošenju odluke i vremenskom distancom između smišljenosti dela i njegovog izvršenja. Promišljenost ili smišljenost govori o svesnom i svestranom sagledavanju svih stvarnih okolnosti dela posle čega sledi donošenje odluke o izvršenju radnje i prouzrokovanju posledice. Najčešće izvršenju radnje predhodi planiranje radnje izvršenja i obavaljanje predhodnih tj pripremljenih radnji, u cilju uspešnog i efikasnog ostvarenja radnje izvršenja. Hladnokrvnost u donošenju odluke treba da znači to da odluka nije doneta naglo, naprečac, pod uticajem snažnih emocija tj afekta srdžbe, straha ili razjarenosti, već je vršena procena kroz neometano razmišljanje od snažnih izazovnih spoljnih faktora. Odluka je ovde rezultat čovekovog određenja, koje je snažno motivisano, pri čemu pošto se izgradilo to određenje, ono je ostalo nepromenjeno sve do

⁷) J. Đ. Avakumović: Teorija kaznenog prava, prva sveska, Beograd, 1888. g., str. 436—438.

izvršenja dela. I upravo u toj nepromenljivosti zauzetog stava, tj. donete odluke, u jednom vremenskom intervalu, ispoljava se čvrstina volje u ostvarenju kriminalnog akta. Ta nepromenljivost, istrajnost i čvrstina volje određenosti inspirisala je subjektiviste da je nazovu zlom, malicioznom voljom koja je zbog snažne motivacije istovremeno usmerena na ostvarenje radnje i prouzrokovanje posledice kao ciljnog efekta. Kod predumišljaja, prema J. Avakumoviću, zla volja izbija na površinu svom snagom tako da je često nemoguće da se zauzastavi.⁸⁾ Što se tiče vremenskog intervala, među poznavaoacima ove vrste umišljaja, nema neke određenosti. To može biti veoma dug, ali i relativno kratak vremenski razmak između donete odluke i pristupanja njenoj realizaciji.

Zbog svih tih odlika predumišljaj je, kao dejstvujuća vrsta umišljaja, zadržao svoje mesto u krivičnim zakonodavstvima zapadnoevropskih i angloameričkih zemalja i zakonodavstvima drugih zemalja koja su se razvijala pod uticajem ovih. U poređenju sa ostalim posebnim vrstama, predumišljaj je najčešća vrsta umišljaja tako da njegovo postojanje povlači težu kvalifikaciju dela pa samim tim i strože kažnjavanje ili se, pak, uzima kao obavezna ili fakultativna otežavajuća okolnost. Tako, npr. za ubistvo sa umišljajem, prema francuskom krivičnom zakonodavstvu kažnjava se doživotnom robijom, a za ubistvo sa predumišljajem smrtnom kaznom.⁹⁾

Naše krivično zakonodavstvo ne poznaje predumišljaj kao posebnu vrstu umišljaja tako da se on može smatrati samo kao pojedini oblik direktnog umišljaja. Međutim, njegovo postojanje moglo bi u sklopu otežavajućih okolnosti biti uzeto u obzir kod odmeravanja kazne. Sigurno je da njegove karakteristike ne mogu ostati nezapažene od suda i ne mogu ostati bez uticaja na sudsko uverenje o društvenoj opasnosti učinioca dela, što je svakako od značaja za odmeravanje kazne. On ne može da deluje kao kvalifikatorna ili pooštravajuća okolnost, već samo kao moguća otežavajuća okolnost, tj. okolnost koju sud može ali ne mora uzeti u obzir kod određivanja kazne. Njegovo praktično dejstvo na određivanje visine kazne zavisno je od ukupnog sklopa okolnosti pod kojima je delo izvršeno.

Dolus impetus ili efektivni umišljaj, koji je poznat i kao dolus repentinus ili iznenadni umišljaj, je po svojim karakteristikama potpuno suprotan predumišljaju. On se sastoji u donošenju odluke o izvršenju dela iznenadno, naprečac ili na mah a na bazi jakog afektivnog uzbuđenja, pri čemu, neposredno iza odluke, gotovo istog trenutka, sledi radnja izvršenja. Karakteristika ovog umišljaja je postojanje afekta izazvanog od strane žrtve krivičnog dela ili oštećenog i preduzimanje radnje pod dejstvom afekta, odmah pošto je misao o radnji i posledici oformljena u odluku. Afektima se smatraju duševni potresi koji su izazvani navalom snažnih osećanja, komplikovanih predstavama koje nastupaju i polaze najčešće naglo, većinom sužavaju svesnost i praćeni su telesnim pojavama.¹⁰⁾ Afekti su bujice navalnih ose-

⁸⁾ J. Avakumović: isto delo, str. 441.

⁹⁾ Pierre Bouzat: Traite de droit penal et de Criminologie, Tom I, Paris 1970, p. 259.

¹⁰⁾ Dr D. Jeftić: Sudska psihopatologija, Beograd, 1960, str. 42.

ćanja koja se izlivaju i, lomeći kontrolu ponašanja, svom žestinom pokreću duševnu aktivnost na donošenje momentalne odluke i fizičku aktivnost na isto tako naglo izvršenje te momentalne donete odluke. Dakle, pod uticajem afekta, učinilac tek što je zamislio delo odmah je rešio da ga izvrši i skoro istovremeno ili neposredno iza toga pristupa izvršenju, a da od navalne siline afekta nije mogao niti imao vremena da razmisli o posledici kao rezultatu radnje, o njenoj veličini, srazmernosti sa izazovom, potrebi, itd. Delo je rezultat neosmišljene i nedozrele odluke. Budući da je odluka doneta naglo, pod dejstvom nezadrživog izliva uzbuđenja, koje je dovelo do sužavanja svesti i slabljenja snage volje pa stoga i kontrole ponašanja, to je ova vrsta umišljaja suprotna predumišljaju gde su osmišljenost i istrajnost odluke bitna obeležja kriminalne volje. S obzirom na dubinu konstitutivnih elemenata on je po svom kvalitetu najslabija vrsta umišljaja.

Afektivni ili iznenadni umišljaj ima dvojako dejstvo. Naime, on može delovati kao privilegovana i kao olakšavajuća okolnost. Kao privilegovana okolnost, on ulazi u sastav bića krivičnog dela, predstavlja njegov element i dovodi do predviđanja blaže vrste kazne ili, pak, do manjeg iznosa od kazne predviđene za to isto delo učinjeno sa nekom drugom vrstom umišljaja. Najpoznatije privilegovano krivično delo izgrađeno na bazi afektivnog umišljaja je ubistvo namah, poznato još i kao ubistvo u afektu. Ima autora koji smatraju da privilegovanost dela ne proizilazi iz afektivnog umišljaja kao takvog, već iz činjenice što se oštećeni ponašao protivpravno i što je takvim ponašanjem izazvao učinioca dela da mu nanese povredu.¹¹⁾ Sigurno je da afekat treba da bude izazvan od strane povređenog, odnosno oštećenog, ali osnov privilegovanosti dela nije u protivpravnom izazivanju već u dejstvu tako izazvanog afekta na ponašanje koje se pretvara u kriminalni akt. Drugim rečima, izazivanje afekta od strane povređenog je uslov, a sam afekat osnov za postojanje iznenadnog umišljaja kao privilegovane okolnosti koja ulazi u sastav dela.

Kod krivičnih dela gde afektivni umišljaj nema karakter privilegovane okolnosti, on može imati karakter olakšavajuće okolnosti. Ovde se može postaviti pitanje: da li će on imati karakter olakšavajuće okolnosti kod odmeravanja kazne samo u slučaju kada je povređeno dobro izazivača afekta ili će takvu ulogu imati i onda kada je pod njegovim dejstvom povređeno i dobro trećeg lica, odnosno samo njegovo dobro. U prvom slučaju njegovo dejstvo olakšavajuće okolnosti je nesporno kao što to može biti u drugom slučaju. Pa ipak čini nam se da i u slučajevima druge vrste, postojanje neskrivljenog afekta može imati uticaj olakšavajuće okolnosti. To nije pravilo, već mogućnost, što zavisi od konkretne situacije.

Naš Krivični zakonik ne poznaje u opštem delu afektivni umišljaj kao samostalnu vrstu, ali priznaje njegovo dejstvo kao privilegovane okolnosti kod krivičnog dela ubistva na mah. Međutim, kod krivičnih dela kao što su: telesne povrede, verbalni delikti, krivična dela dovođenja u opasnost život ljudi ili imovinu opšte-opasnom radnjom ili sredstvom, on se može pojaviti kao olakšavajuća okolnost. Najzad, treba reći da postoje dela koja se ne mogu izvršiti sa ovom

¹¹⁾ G. Zlobin — B. Nikiforov: Umisel i ego formi, Moskva, 1972, str. 110.

vrstom umišljaja. Takva bi npr. bila krivična dela falsifikovanja, pre-
vare, pronevere, tj. veći broj krivičnih dela protiv imovine, naroda
i države, pravosuđa, itd. Afektivni, odnosno iznenadni umišljaj je
ograničen na izvestan broj krivičnih dela koja se po svojoj prirodi
mogu odmah izvršiti pošto se misao pretvori munjevito u odluku
bez ikakvih priprema i bez odlaganja. Takva su dela protiv života i
tela, verbalni delikti kao i dela oštećenja ili uništenja tuđe stvari.
U izuzetno objektivnoj situaciji mogu biti učinjena i neka druga de-
la vezana za opštu bezbednost ljudi i imovine pa i neki drugi objekt.
Takve situacije bi bile kada u momentu afektivne eksplozije lice ras-
polaže nekim opšte opasnim sredstvom ili ga može oduzeti i upo-
trebiti.

Između predumišljaja i iznenadnog umišljaja može da dođe do
izvesnih komplikacija tako da se jedna vrsta transformiše u drugu,
pri čemu se postavlja pitanje: da li je moguć sticaj, a ako nije koja vr-
sta ima prednost primene. Ukratko rečeno, ove dve vrste umišljaja su
protne su po svojoj prirodi i međusobno se isključuju. Sticaj nije mo-
guć. Moguć je samo prividni sticaj i to u tri slučaja. Prvi slučaj je ka-
da je odluka doneta u afektu, tj. impetusu a delo izvršeno posle dužeg
vremena neometanog razmišljanja, tj sa predumišljajem. Jasno je da
ovde afekat ne utiče imperativno na radnju, radnja nije pod njegovom
neodoljivom silinom, pa stoga postoji predumišljaj, odnosno direktni
umišljaj tamo gde se ovaj ne priznaje kao posebna vrsta. Drugi slučaj
bi bio obrnut da je delo započeto u „hladnokrvnoj smišljenosti” tj. da
odluka doneta bez uticaja afektivnog stanja, ali da je izvršenje ostva-
reno pod neposrednim dejstvom afekta izazvanog od oštećenog odnos-
no povređenog lica. Ako bi se ustanovilo da delo ne bi bilo izvršeno
bez postojanja afekta koji je neposredno izazvano od oštećenog, onda
bi postojao iznenadni umišljaj. Ako je to samo prilika da se pod vidom
afekta izvrši delo o čijem izvršenju postoji nepokolebiva odluka, onda
je afektni umišljaj isključen. Najzad, ako lice pristupi smišljenom i
željenom vršenju dela pa u toku izvršenja naiđe na otpor, usled čega
dođe do afekta besa, srdžbe ili prepasti tako da izvršilac pod njego-
vim dejstvom ostvari posledicu kakvu je ranije predvideo ili težu. Ova-
kav afekat bez uticaja je na svest i volju projektovane i željene posse-
dice.

2) *Dolus determinatus i dolus indeterminatus ili određeni i neo-
dređeni umišljaj.* Dolus determinatus ili određeni umišljaj postoji on-
da kada je učinilac dela, sagledavajući stvarne okolnosti dela, predvi-
deo baš onakvu posledicu kakva je ona stvarno i nastupila u kokret-
nom slučaju. Zamišljena u svesti projektovana posledica i realizovana
posledica radnjom izvršenja se poklapaju u svim bitnim obeležjima.
Istovremeno takva posledica se i htela tako da imamo poklapanje i
na voljnoj strani. A pošto je željena posledica i ostvarena onda je i
motiv, koji je pokrenuo akciju, zadovoljio težnju i ugasio se. Određe-
ni umišljaj je direktni umišljaj u njegovom najčistijem vidu. On je,
dakle, najizrazitiji vid direktnog umišljaja.

Dolus indeterminatus ili neodređeni umišljaj sastoji se u tome
što učinilac predviđa posledicu u opštim crtama, globalno, bez sigurno-
nosti u pogledu onih konkretnih obeležja koja je čine individualno odre-

đenom. Ova vrsta umišljaja je karakteristična jer se pojavljuje bivaletno kao alternativni i kao eventualni umišljaj, pri čemu u prvom slučaju može predstavljati i varijantu direktnog umišljaja pored eventualnog, tj. može se pojaviti i kao direktni i kao eventualni, a u drugom slučaju samo kao eventualni umišljaj.¹²⁾

Sticaj između određenog i neodređenog umišljaja mogućan je i u svemu sličan sticaju direktnog i eventualnog umišljaja.

3) *Dolus alternativus i dolus eventualis ili alternativni i eventualni umišljaj.* Ove dve vrste umišljaja su u stvari dva oblika ispoljavanja neodređenog umišljaja tako da se može postaviti pitanje njihove samostalnosti. Međutim, bez obzira na to što proizilaze iz neodređenog umišljaja kao njegove varijante, oni se proučavaju kao posebne vrste iz metodoloških razloga.

Dolus alternativus ili alternativni umišljaj postoji onda kada učinilac predviđa dve ili više posledica pri čemu se one međusobno isključuju tako da može biti ostvarena samo jedna. Tako ako neko puca na dva čoveka koji razgovaraju iz puške on zna da jednim metkom može ubiti jednog i upravo to i hoće da ubije ma koga od njih. Zbog neodređenosti ličnosti nekada se ovaj dolus smatrao neodređenim. Međutim očigledno je da se ovde radi o alternativnom ali direktnom umišljaju. Drugim rečima, imamo idealni sticaj direktnog i alternativnog umišljaja što čini specifičnu varijantu direktnog umišljaja. Ako imamo slučaj da pored posledice koja je cilj delatnosti može da bude ostvarena jedna od dve ili više posledica, onda imamo alternativni eventualni umišljaj, ako dođe do nastupanja te neželjene posledice koja se usvaja zbog naodložnosti ostvarenja prve, ciljane posledice. Tako uz direktni imamo i eventualni alternativni umišljaj.¹³⁾

Dolus eventualis ili eventualni umišljaj postoji onda kada učinilac predviđa dve ili više posledica, pri čemu jednu kao više sigurnu a ostale kao manje sigurne, tj. moguće. Tako, ako neko puca iz puške sa jednim metkom u gomilu ljudi on predviđa da će sa velikom verovatnošću ubiti jednog, ali predviđa mogućnost da ubije dva ili više lica. Ako, dakle umesto jednog ubije dva lica, onda bi bio ostvaren dolus eventualis. Ova vrsta eventualnog umišljaja se razlikuje od eventualnog umišljaja iz našeg KZ. On je neka vrsta simbioze između direktnog i eventualnog umišljaja i svesnog nehata. Njime su obuhvaćene i takve situacije koje se nazivaju cupla dolo determinata, gde postoji sticaj između umišljaja i nehata. Danas se ova vrsta umišljaja retko sreće i to u zakonodstvima nekih zapadnih zemalja u okviru dolusa indeterminatusa. Umesto cuple dolo determinata izrađen je pojam dela kvalifikovan težom posledicom. Polje prostiranja eventualnog umišljaja suženo je na mogućnost predviđanja posledice i pristanak na nju, tako da njega nema tamo gde se prostire direktni umišljaj kao ni tamo gde je nehat, tj. svera nevoljnog zbivanja.

4. *Dolus generalis i dolus specialis ili generalni i specijalni umišljaj.* Ove dve vrste umišljaja pojavljuju se kao varijante neodređenog i određenog umišljaja. One su vremenom postale samostalne vrste zahvaljujući specifičnostima koje proizilaze iz slučaja kada učinilac de-

¹²⁾ Dr J. Tahović, op. cit. str. 177.

¹³⁾ G. Zlobin — B. Nikiforov, isto, str. 110.

la prouzrokuje posledicu ne prvom, već naknadnom radnjom, koja je usmerena na isti objekat napada. I upravo na bazi različitog tumačenja ovog slučaja nastala su i ova dva suprotna dolusa.

Dolus generalis ili generalni umišljaj postoji onda kada učinilac pogrešno veruje da je preduzetom radnjom proizveo onu posledicu koju je hteo pa preduzima drugu radnju prema istom objektu, ali u drugom cilju, i tek sa ovom drugom radnjom ostvaruje onu željenu posledicu koju smatra da je proizveo prvom radnjom. Takav bi slučaj postojao onda kada lice A. udari teškim predmetom lice B. pa verujući da ga je ubilo, baci ga u reku da bi sakrio delo i tim bacanjem u vodu prouzrokuje smrt utopljenjem za koju veruje da je već prouzrokovana udarcem. Naime, prvom radnjom, tj udarcem lica B. je bilo samo onesvešćeno, a ne i ubijeno, kako je izvršilac verovao, tako da je smrtna posledica nastala tek izvršenjem druge radnje.

Dolus generalis se formira na bazi postojanja kauzalnog odnosa između prve i druge radnje, jer ta povezanost dovodi do obrazovanja jedinstvenog bića krivičnog dela. Naime, zato što se radnje nadovezuju, one se pojavljuju kao faze u ostvarenju iste posledice, pa se zato uzima da postoji jedan umišljaj koji se prostire i na nastala odstupanja od zamišljenog toka i projektovanog ishoda, tj. posledice. U navedenom primeru postojalo bi umišljajno lišenje života, jer bi se umišljaj koji postoji u odnosu na prvu radnju i očekivanu posledicu proširio i na drugu radnju i njenu posledicu.¹⁴⁾

Po drugom stanovištu, koje je danas uglavnom vladajuće, nema ovde nikakvog dolusa prema nastaloj posledici, jer se ne poklapaju predviđena i željena sa nastalom posledicom. Generalni umišljaj je neosnovana konstrukcija nastala spajanjem povezanih akata uz postojanje zablude o nastaloj posledici iz prve radnje. Postoje dva različita stava kod učinioca koja odražavaju i dva različita stepena vinosti u sticaju. To su umišljaj i nehat. Dakle, lice A. iz našeg primera, odgovaralo bi za pokušaj ubistva i ubistvo iz nehata ukoliko bi bili ispunjeni uslovi za postojanje nehata. Iz ovakve konstrukcije nastalo je kvalifikovano krivično delo.

Dolus specialis ili specijalni umišljaj bi postojao onda kada bi nastala baš onakva posledica kakvu je učinilac predvideo i hteo, tj. sa svim onim specifičnim obeležjima koja je čine individualno određenom. On je stvoren kao protivrečnost, kao suprotnost generalnom umišljaju. Ovako posmatran on nije ništa drugo do direktni umišljaj u određenom obliku.

U savremenom pravu dolus specialis se karakteriše postojanjem namere da se krivičnim delom ostvari neki cilj koji se nalazi izvan bića krivičnog dela, pri čemu nema tog dela ako nema takve namere kod učinioca u momentu preduzimanja radnje izvršenja. Tipičan primer je ubistvo predstavnika vlasti ne radi njegovog uništenja već u nameri obaranja državnog uređenja. Ova vrsta umišljaja kvalifikovana namerom, koja je usmerena ka ostvarenju cilja izvan bića krivičnog dela, poznata je još i kao dolus coloratis. Dejstvo ove vrste umišljaja je dvojakó: može imati kvalifikatorni karakter, a može se uzi-

¹⁴⁾ Dr M. Aćimović: Krivično pravo, Opšti deo, Subotica, 1937. god. str. 95—96; Dr J. Tahović, isto delo, str. 178.

mati kao otežavajuća okolnost kod odmeravanja kazne. Po pravilu, kao kvalifikatorna okolnost pojavljuje se kod političkih krivičnih dela, dok bi kod nekih drugih njegovo postojanje moglo imati karakter otežavajuće okolnosti kod odmeravanja kazne.¹⁵⁾

5) *Dolus antecedens i dolus subsequens ili prethodni i naknadni umišljaj*. Stvorena na bazi vremena u pogledu zauzimanja internog stava prema ostvarenom delu, ova deoba danas ima istorijski ali ne i praktični značaj.

Dolus antecedens ili prethodni umišljaj postoji onda kada je radnja izvršenja krivičnog dela preduzeta tek pošto je odluka o izvršenju dela doneta. A odluka koja je doneta obuhvata i misaoni i voljni proces, što znači da je u njoj sadržana svest o stvarnim okolnostima dela i htenje, željenje ili pristajanje na to da se to delo izvrši.

Dolus subsequens (*consensus*) ili naknadni umišljaj postoji onda kada učinilac odobrava delo koje je izvršio a o kome prethodno nije imao nikakav voljni odnos ili ga čak nije ni predviđao.

Ako uporedimo ove dve vrste umišljaja, videćemo da naknadni umišljaj predstavlja jednu neosnovanu konstrukciju koja je, nažalost, imala u nekadašnjem zakonodavstvu i praktično dejstvo. Tako je, prema bavarском krivičnom zakoniku iz 1751. godine kažnjavano kao saučesnik ono lice koje bi se solidarisalo sa učiniocem već izvršenog krivičnog dela, kao i lice koje je odobralo izvršeno krivično delo.¹⁶⁾ Ne treba ukazivati na to da ovde nema nikakvog saučesništva pa ni odgovornosti ovih lica za već izvršena dela za čije izvršenje nisu ni znala. Naknadno odobravanje bilo svog ili tuđeg dela nema nikakvog osnova za umišljajnu odgovornost. Taj naknadni umišljaj kao stav prema već izvršenom delu bez ikakvog je stvarnog uticaja na to delo. To može biti činjenica koja karakteriše čoveka, njegovu sklonost ili njegov karakter, ali ne može formirati krivičnu odgovornost u odnosu na događaj koji se zbio izvan njene svere. Naknadno odobravanje jednog nehatno izvršenog krivičnog dela ne može, dakle, ovo pretvoriti u umišljeno delo, ali može biti uzeto u obzir kod odmeravanja kazne. Naknadna saglasnost sa tuđim delom, javno izražena, može biti, pod određenim uslovima, neko samostalno krivično delo propagandnog karaktera, ali nikako ne može biti saučesništvo u već ostvarenom delu ni objektivno ni subjektivno. Prema tome, ova podela je bez praktičnog značaja, jer svaki umišljaj mora biti prethodni, a naknadni umišljaj nije umišljaj; on je kao stav izvan svere odgovornosti u pogledu izvršenog dela.

4. ZAKLJUČAK

Ako izloženim vrstama umišljaja dodamo još neke kao što su: *dolus velatus*, *dolus opertus*, *dolus simplex*, itd. možemo konstantovati da nauka krivičnog prava poznaje veliki broj ispoljavanja voljnog odnosa čoveka prema delu kao njegovom ostvarenju. Taj veliki broj govori nam, s jedne strane o stupnju društvenog razvoja, posebno o stepenu

¹⁵⁾ G. Zlobin — B. Nikiforov, op. cit. str. 110.

¹⁶⁾ Dr Lj. Jovanović: Pogledi i shvatanja o saučesništvu, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu, 1974, str. 76.

razvoja naučne spoznaje, o političkim težnjama i kriminalnoj politici, a s druge strane o težnji krivičnopravne nauke da se utvrde stvarni oblici i stepeni ispoljavanja čovekovog internog stava koji odražava njegovu krivicu. Ta težnja da se što realnije odredi krivica prema stvarnom psihološkom stavu učinoca prema delu u momentu njegovog vršenja, vodila je od obilja mogućih formi umišljaja ka manjem broju koji najtipičnije odražavaju pojedine moguće faze psihološkog stava. Zbog toga neki od navedenih umišljaja pripadaju istoriji i nemaju nikakav značaj za savremeno krivično zakonodavstvo, neki su od značaja kao okolnosti kod odmeravanja kazne, dok jedan mali broj ima praktičan značaj za određivanje stepna vinosti.

Zastupljenost pojedinih vrsta umišljaja u savremenom zakonodavstvu nije ista, već različita. Jedan broj krivičnih zakona poznaje samo direktni i eventualni umišljaj kao opšte vrste koje se mogu pojaviti kod svakog krivičnog dela, osim izuzetaka, dok se neka druga vrsta može pojaviti u vezi sa nekim krivičnim delom kao kvalifikatorna ili privilegovana okolnost. U ovu grupu spadaju u glavnom krivični zakoni socijalističkih zemalja. Kao kvalifikatorna okolnost pojavljuje se specijalni umišljaj, a kao privilegovana afektivni, odnosno iznenadni umišljaj. Predumišljaj se priznaje uglavnom kao fakultativna otežavajuća okolnost, dok ostale vrste umišljaja nemaju nikakav praktičan značaj na planu krivične odgovornosti i kažnjivosti.

Suprotno ovome neka zakonodavstva poznaju kao opšte vrste predumišljaj i umišljaj. Eventualni umišljaj kao samostalna vrsta nije poznat u nekim pravima kao što su englesko, francusko i belgijско. U ovim zakonodavstvima pored predumišljaja, kao najteže vrste umišljaja, kao najlakše vrste, poznati su još direktni i indirektni umišljaj. Zadržana je, dakle, stara deoba umišljaja na direktni i indirektni, pri čemu eventualni umišljaj predstavlja samo varijantu indirektnog umišljaja koji se po svojoj sadržini razlikuje od eventualnog umišljaja iz našeg KZ.

I upravo ova raznolikost zakonodavstva u pogledu usvajanja i njihovo različito dejstvo na primenu kazne opravdavaju potrebu njihovog proučavanja.

Dr LJUBIŠA JOVANOVIĆ
professeur à la Faculté
de droit de Niš

LA NOTION ET LES SORTES DE LA PRÉMÉDITATION

R é s u m é

En examinant la notion de la préméditation l'auteur a consacré une attention particulière aux éléments qui rentrent dans la composition de la préméditation et à la gradation de la conscience et de la volonté. Il considère que dans la formation de la préméditation, à part la conscience et la volonté, participe une série d'éléments de la structure de la personnalité humaine, mais que les motifs jouent un rôle spécial. La conscience et la volonté constituent le contenu de chaque rapport de préméditation, mais elles sont toujours suivies des catégories déterminées de sentiments et de motifs qui influent puissamment sur l'intérêt, l'attention et la force de la volonté et de cette façon aussi sur la formation des sortes déterminées de la préméditation. C'est pourquoi l'étude des sentiments, et surtout des motifs, est très importante pour la délimitation des diverses sortes de la manifestation de la culpabilité, et même de certaines sortes de préméditation.

Tant la conscience que la volonté, en tant qu'éléments décisifs de chaque préméditation peuvent se manifester à des degrés différents eu égard à l'intensité de la manifestation. Ainsi, la conscience relative à la conséquence peut se manifester à quatre degrés différents et la volonté à trois degrés différents. La conscience peut se manifester sous forme de sûreté, de certitude, de probabilité et de possibilité que conséquence résultera de l'action entreprise. Le rapport de volonté à l'égard de la conséquence de l'infraction peut se manifester en tant que volition, intention ou consentement à la conséquence qui est prévue en tant que résultat sûr, certain, probable ou possible de l'action entreprise ou qu'on a l'intention d'entreprendre. En fonction du fait quel degré de la conscience et quel degré de la volonté s'uniront dépendra aussi quel sorte de préméditation existera — directe ou éventuelle. Considérée en principe, la préméditation directe existera toujours quand n'importe quel degré de la conscience s'unit avec la volition ou avec l'intention, et la préméditation éventuelle existera quand n'importe quel degré de la conscience s'unit avec le consentement en tant que degré le plus faible du rapport de volonté. Cela signifierait que le rapport de volonté ne joue pas un rôle important dans la formation de l'une ou de l'autre sorte de la préméditation. Une telle croyance n'est pas exacte. L'auteur considère que pour l'existence de la préméditation directe il est nécessaire que la conscience existe sous forme de sûreté ou de certitude, et la volonté sous forme de volition ou de l'intention, et que pour l'existence de la préméditation éventuelle il est nécessaire que la conscience soit exprimée sous forme de probabilité ou de possibilité de la naissance de la conséquence, et que du côté de la volonté existe le consentement à une telle conséquence.

En exposant les nombreuses sortes de préméditation l'auteur remarque que pour le droit criminel contemporain un petit nombre seulement présente une importance pratique, tels que: *dolus impetus* ou *repentinus* et *dolus praemeditatus*, tandis que toutes les autres sortes n'ont généralement qu'une importance historique. Leur étude se rapporte à l'évolution de la pensée humaine dans le domaine de la responsabilité pénale, et surtout à sa simplification et son adaptation aux exigences de la vie contemporaine, exigences de la réalité et du caractère pratique.